

Brayl alifbosi va uning paydo bo'lish tarixi

**O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti
assistenti Hayitova Farida Kuchkarovna,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim fakulteti
2-kurs talabasi Ro'zimurotov Ramazon**

Annotatsiya

Ushbu maqola ko'rish imkoniyati cheklangan bolalar uchun mo'ljallangan brayl alifbosi va kelib chiqish tarixi haqida yozilgan. Lui Brayl hayoti, brayl alifbosini yaratishga sababi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Alifbo, imlo, paragraf, qoidalar, shartnomalar, oshxona kitoblari

Lui Brayl haqida eshitganmisiz? Balki bu nom hali qulog'ingizga chalinmagandir. Ushbu maqola insoniyatga juda katta ma'naviy meros qoldirib ketgan ana shu buyuk shaxs haqida.

Lui Brayl hozirga qadar ishlatilayotgan bo'rtma-nuqtali shriftning ixtirochisidir. Bu alifbo yordamida ko'zi ojizlar ham ilm-ma'rifat egallash imkonini qo'lga kiritdi. Brayl ajoyib musiqachi ham bo'lgan. U o'zining alifbo tizimi asosida nota yozishni ham ixtiro qildi

Brayl, sodda qilib aytganda, paypaslash bilan o'qish tizimi va yozuv ko'rish qobiliyati zaif odamlar tashqari, unda tinish belgilari va harf guruhlarini ko'rsatish uchun belgilar uchun ekvivalentlar ham mavjud. Brayl yozuvi qo'llarni har bir satr bo'ylab chapdan o'ngga siljitish orqali o'qiladi. Odatda, o'qish jarayonida ikkala qo'l ham ishtirok etadi va buning uchun odatda ko'rsatkich barmog'i ishlatiladi. O'rtacha o'qish tezligi daqiqada taxminan 125 so'z bo'lsa-da, kattaroq tezlik (daqiqada 200 so'z gacha) ham mumkin.

Brayl alifbosidan foydalangan holda, ko'rish qobiliyati zaif odamlar yozma so'zni o'qishlari, ko'rib chiqishlari va o'rganishlari mumkin. Tinish belgilari, imlo, paragraf va izohlar kabi turli xil yozma konvensiyalar ham xabardor qilinadi.

Ehtimol, Brayl alifbosining eng muhim jihati shundaki, u odamlarga keng ko'lamli o'qish materiallaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Bularga ta'lim va ko'ngilochar o'qishlar, restoran menyulari va moliyaviy hisobotlar, sug'urta polislari, qoidalar, shartnomalar, oshxona kitoblari va ma'lumotnomalar kiradi. Ularning barchasi biz kattalar hayotining bir qismidir va bu tizim orqali, bu shaxslar, shuningdek, madhiyalar,

musiqalar, stol o'yinlari va kartalar kabi materiallardan foydalangan holda sevimli mashg'ulotlarini va madaniy boyitishni davom ettirishlari mumkin.

Yillar davomida ko'rish qobiliyati zaif odamlar uchun o'qish va yozishni ta'minlaydigan ko'plab boshqa usullarga urinishlar bo'ldi. Biroq, ularning ko'pchiligi muvaffaqiyatsizlikka uchradi, chunki ular faqat bosma harflarning ko'tarilgan versiyasi edi. Brayl tizimi ko'zlar uchun mo'ljallangan belgilarga taqlid qilish orqali emas, balki barmoq uchlari uchun mo'ljallangan belgilarning oqilona ketma-ketligiga asoslanganligi tufayli muvaffaqiyatli bo'ldi.

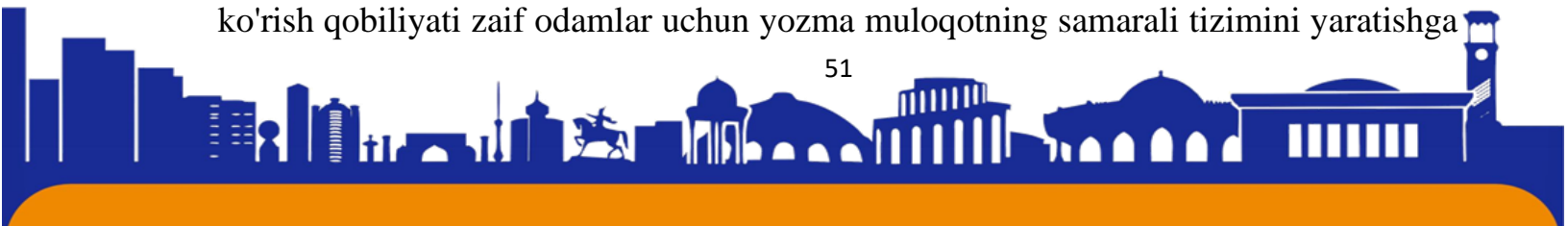
Brayl alifbosida erta ta'lim olish savodxonlik uchun juda muhim, ta'lim va ko'zi ojiz odamlarni ish bilan ta'minlash. Biroq, har kuni yangi ta'lim siyosati va ekranni o'qish dasturini olib keladi. Va shunga qaramay texnologiyalari brayl displeylari tizimni yanada amaliy va qulayroq qilgani kabi, so'nggi yillarda brayldan foydalanish sezilarli darajada kamaydi.

Brayl yozuvi 1800-yillarning boshlarida paydo bo'lgan. Charlz Barbier Napoleon Bonapartning fransuz armiyasida xizmat qilgan. Barbier tunda yozish deb nomlanuvchi noyob sensorli harbiy kodni ishlab chiqdi. Bu Napoleonning bir shaklga bo'lgan talabiga javob edi aloqa Bu askarlarga yorug'lik manbasisiz tunda muloqot qilish imkonini berdi. Armiyada xizmat qilayotganda, Barbier ko'plab askarlarning jangovar xabarlarini o'qish uchun qorong'uda chiroqlardan foydalanganlarida o'ldirilganiga guvoh bo'ldi. Chiroqlarning yorug'ligi dushman jangchilariga ularning joylashuvi haqida ogohlantirdi, bu muqarrar ravishda ularning o'limiga olib keldi.

Barbierning tungi yozuv tizimi ko'tarilgan 12 nuqtali katakka asoslangan - kengligi ikki nuqta va balandligi olti nuqta. Hujayradagi har bir nuqta yoki nuqtalar birikmasi alifbo tartibidagi harf yoki fonetik tovushni bildirgan. Biroq, tizimdagi muammo shundaki, inson barmoq uchlari bir tegish bilan barcha nuqtalarni his qila olmadi. Shunday qilib, askarlarga nuqtalarni teginish orqali tanib olish qiyin bo'ldi. Demak, tungi yozuv tizimi harbiylar tomonidan rad etilgan. Biroq, u Brayl tizimi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Lui Brayl 1809-yil 4-yanvarda Fransiyaning Coupvray shahrida tug'ilgan, . Uning otasi charm ustasi bo'lib, charm buyumlarini avj bilan teshardi. Brayl yoshligida bexosdan ko'ziga o'q bilan pichoq urib qo'yganidan keyin ko'rish qobiliyatini yo'qotgan.

Brayl o'n bir yoshga to'lishidan bir yil oldin u Parijdagi Milliy ko'rlar institutiga o'qishga kirdi. Aynan o'sha erda u Barbierning tungi yozuv tizimini o'zgartirib, o'zi kabi ko'rish qobiliyati zaif odamlar uchun yozma muloqotning samarali tizimini yaratishga

harakat qildi. Keyingi to'qqiz yil davomida Brayl o'z vaqtini uning nomi bilan atalgan ko'tarilgan nuqtalar tizimini ishlab chiqish va takomillashtirishga sarfladi.

Aynan 1821-yilda Barbier Parijdagi Qirollik ko'rlar institutiga tashrifi chog'ida Brayl yozuvi bilan tanishgan. Brayl yozuviga ko'ra, tungi yozish kodida ikkita katta nuqson bor edi. Birinchidan, kod so'zlarning orfografiyasini ko'rsata olmadi, chunki u faqat tovushlarni ifodalagan. Ikkinchidan, inson barmog'i harakatlanmaguncha butun 12 nuqtali ramzni his qila olmadi va bir belgidan ikkinchisiga ketma-ket o'ta olmadi.

Brayl bilan kelgan yechim 6 nuqtali hujayralardan foydalanish edi. Alifboning har bir harfiga ma'lum bir naqsh tayinlangan. Dastlab, Brayl faqat fransuz orfografiyasining birma-bir transliteratsiyasi edi. Ammo tez orada ko'plab qisqartmalar va logogrammalar ishlab chiqildi, bu esa tizimni stenogrammaga o'xshash narsaga aylantirdi. 2-darajali Brayl, kengaytirilgan tizim deb atalgan, 1905 yilga kelib yakunlandi.

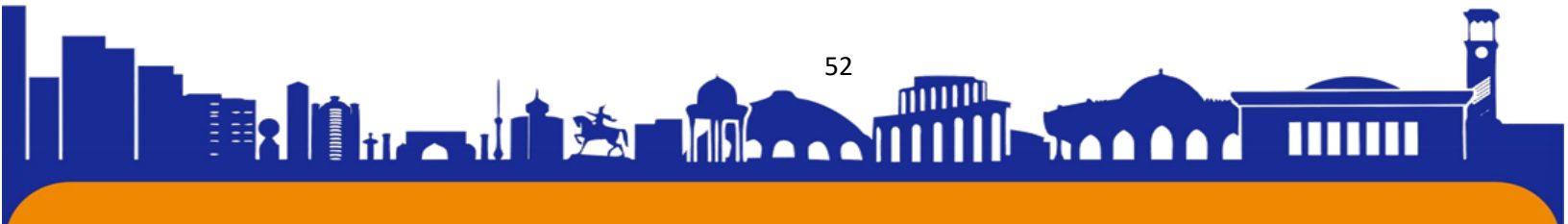
Brayl alifbosi bilvosita lotin alifbosidan olingan. Brayl alifbosi ishlab chiqqan asl tizimda nuqta naqshlari fransuz alifbosidagi alifbo tartibidagi joylashuviga qarab harflarga tayinlangan. Ko'tarilgan harflar va "w" oxirida tartiblangan.

Birinchi o'nta alifbo harfi (birinchi o'n yillik deb ataladi) a dan j gacha, quyidagi jadvalda ko'rsatilganidek, to'rtta yuqori nuqta pozitsiyasi bilan ifodalanadi. Bular, shuningdek, 1 dan 9 gacha va 0 gacha bo'lgan o'nta raqamni ifodalaydi. Keyingi o'nta harf, k dan t gacha, mos ravishda a dan j ga qadar bir xil bo'ladi, faqat uchinchi o'ringa nuqta qo'shiladi.

Keyingi o'nta harf yoki keyingi "o'n yillik" ham xuddi shunday, lekin nuqtalar ikkala pozitsiyaga ham qo'shiladi 3 va 6. Bu jadvalda ko'rsatilgan. Brayl alifbosi ushbu tizimni ishlab chiqqan paytda rasmiy frantsuz alifbosining bir qismi bo'lmagani uchun w harfi chiqarib tashlandi. Demak, fransuz braylining tartibi uvxyz ç é à è ù.

w bilan tugaydigan keyingi o'nta harf yana bir xil, faqat o'sha 6 pozitsiyasi ishlatiladi, 3-pozitsiyada nuqta yo'q. Fransuz Brayl alifbosida bular â ê î ô û ë ï ü ö w harflarini bildiradi. Ingliz tiliga moslashish uchun fransuz alifbosining oxiriga w harfi qo'shilgan. 3-holatdan nuqtani olib tashlash ch, gh, sh, th, wh, ed, er, ou va ow ligaturalarini ham hosil qiladi.

Brayl shrifti qo'lda, shifer va stilus yordamida ishlab chiqarilishi mumkin. Bu usulda har bir nuqta sahifaning orqa qismidan yasaladi, oyna tasvirida yoziladi. Boshqa usullarga brayl yozuv mashinasi yoki Perkins Brailler yoki eBrailler (elektron Brayller) kiradi. Brayl alifbosidagi harflarni aniq "o'chirib bo'lmaydi" yoki xatolikka yo'l

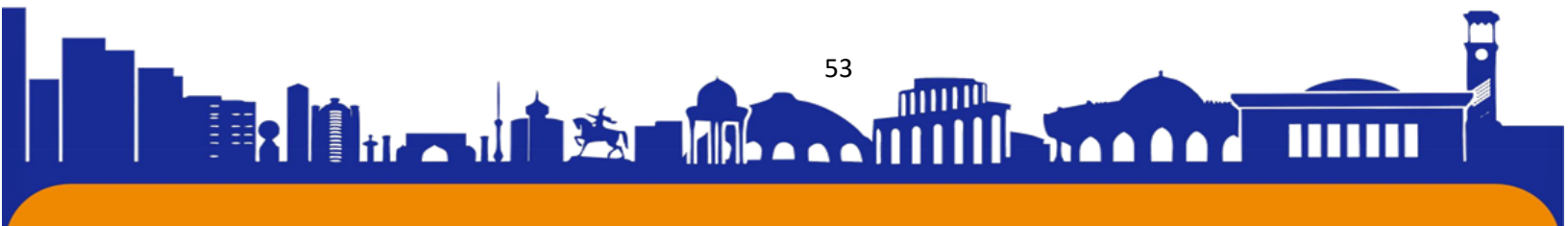
qo'yilganda ustiga yozib bo'lmaydi, shuning uchun olti nuqtadan foydalanib xato ustiga yoziladi.

1-sinf Brayl alifbosi, asosan, bosma hamkasbini harfdan harfga almashtirishdir. Bu yangi boshlanuvchilar uchun afzal ko'riladigan koddir, chunki u Brayl alifbosida o'qishni o'rganayotganda odamlarga kodning turli qismlarini tanib olish va ular bilan tanishish imkonini beradi. Ingliz tilida 1-sinf Brayl alifbosining 26 ta standart harflaridan iborat bo'lib, tinish belgilarini ham o'z ichiga oladi.

2-sinf Brayl kodi qisqarishlardan foydalanadi. Ya'ni, eng keng tarqalgan harf guruhlarining to'liq yozilishining qisqaroq ketma-ketligi. Kesilmalar ingliz tilidagi nashrlarga o'xshaydi. Masalan, "mumkin emas" o'rniga "mumkin" dan foydalanish. Xuddi shunday, 2-sinf Brayl alifbosida so'zlar qisqartiriladi. Masalan, "the" odatda Brayl alifbosida bitta belgi bilan ifodalanadi.

O'zbekiston Respublikasi ko'zi ojizlar bosmaxonasi 63 yillik tarixga ega bo'lib, u Markaziy Osiyodagi ko'zi ojizlar uchun turli xildagi matba mahsulotlarini tayyorlab beruvchi yagona yirik korxonaga hisoblangan. U 1949- yildan 2004- yilgacha O'zbekiston ko'zi ojizlar jamiyati tarkibida bo'lib, jamiyatning dotatsiya mablag'lari xisobidan faoliyat yuritib keldi. Keyinchalik ko'zi ojizlar jamiyatining iqtisodiy quvvati pasayib, bosmaxona inqirozga yuz tuta boshladi. Nnogironlarning ma'naviy – ma'rifiy hayotdagi o'rnini hisobga olinib, bosmaxona 2004 yilda to'laqon bilan O'zbekiston Matubot va axborot agentligi tizimiga o'tkazildi. Ushbu korxonaga Brayl yozuvida chop etilgan kitoblar xalqaro ko'rgazmalarda nufuzli o'rinlarni egallagan. So'ngi yillarda bu sohaga bo'lgan e'tibor ancha sutlashgan edi. Sababi Brayl yozuvli yangi kitoblar nashir qilinmay qo'ygandi. Brayl kitoblari bo'rtma harflardan iboratligi uchun undan foydalanish davomida yozuvlar yassilashib ketadi va natijada mutlaqo o'qib bo'lmaydigan ahvolga tushib qoladi.

O'tayotgan har bir kunimiz tarixga aylanib bormoqda uning varaqlari qanday to'layotgani esa faqat va faqat o'zimizga bog'liq. Men unday qila olmayman desak, varaqlar shunchaki bo'shligicha qolib ketaveradi. Agar xayolingizga meni mana bunday imkoniyatim yo'q, hech nima qila olmayman degan fikrlar keladigan bo'lsa, xuddi Lui Brayl kabi jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar erishgan yutuqlar haqida eslang...

Adabiyotlar.

1. Махмудова, Д. А., & Қарахонова СА, Х. К. (2015). Неврозларда фобия ва кўрқув. *Психиатрия журнали*, (1-Б), 82.
2. Karakhonova, S. A., & Ishanhodjaeva, G. T. (2016). Cognitive disorders in Parkinsonism. *Parkinsonism & Related Disorders*, 22, e59.
3. Karakhonova, S. A. (2022). The Significance of the Application of Psycho-Correction Methods in the Treatment of Psycho-Emotional Disorder. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 2(12), 59-64.
4. Ибодуллаев, З. (2022). EFFECTIVE PSYCHOCORRECTION IN NEUROTIC DISORDER.
5. Ибодуллаев, З. Р., Карахонова, С. А., & Сейткаримова, Г. С. (2021). Значение использования методов психокоррекции при лечении тревожно-фобического синдрома. *ЖУРНАЛ НЕВРОЛОГИИ И НЕЙРОХИРУРГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, (SPECIAL 1).
6. Karakhonova, S. (2019). Psychocorrection and optimal pharmacotherapy in anxiety-phobic syndrome. *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 4(1), e0401175-e0401175.
7. Алишеровна, Қ. С., Сейткаримова, Г. С., & Юнусходжаева, Х. С. (2022). ЭФФЕКТИВНАЯ ПСИХОКОРРЕКЦИЯ ПРИ НЕВРОТИЧЕСКОМ РАССТРОЙСТВЕ. *ЖУРНАЛ НЕВРОЛОГИИ И НЕЙРОХИРУРГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, 3(1).
8. Tursynbaevich, A. V., Kizi, U. A. S., & Kizi, A. G. V. (2022). Wind Mill and Solar Energy. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 15, 178-180.
9. Аметов, Б. Т. (2021). Возникновение И Распространение Ударной Волны В Твердом Телe. *IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI*, 1(6), 42-44.
10. Аметов, Б. Т., Султанбаев, А. П., & Жангабаев, А. К. (2021). ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ. In *КОНКУРС МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ* (pp. 72-74).
11. Sobirova, D. R., & Shamansurova, K. S. (2016). Features of influence of the new product obtained by new technologies on animal organism in the experiment. In *The Eleventh European Conference on Biology and Medical Sciences* (pp. 44-46).
12. Abdullaevich, N. N., Ravshanovna, S. D., & Klara, B. (2017). Effect of genetically modified product on reproduction function, biochemical and hematology indexes in experimantal study. *European science review*, (1-2), 94-95.

13. Собирова, Д. Р., Нуралиев, Н. А., & Усманов, Р. Д. (2018). Оценка медико-биологической безопасности генно-модифицированного продукта. *Методические рекомендации*.

14. RAVSHANOVNA, S. D., ABDULLAYEVICH, N. N., & FURKATOVNA, T. S. Assessment of the Influence of the Food Product of Gmo on the Sexual Function and Are Biochemical Research White Laboratory Outbred Rats. *JournalNX*, 6(05), 38-40.

15. Собирова, Д., Нуралиев, Н., & Гинатуллина, Е. (2017). Результаты экспериментальных исследований по изучению и оценке мутагенной активности генно-модифицированного продукта. *Журнал проблемы биологии и медицины*, (1 (93)), 182-185.

16. Sobirova, D. R., Azizova, F. X., Ishandjanova, S. X., Otajanova, A. N., & Utepova, N. B. (2021). Study of changes in pulmonary alveolar epithelium and aerogematic barrier in diabetes mellitus.

17. Собирова, Д., & Нуралиев, Н. (2017). Гинатуллина Е. Результаты экспериментальных исследований по изучению и оценке мутагенной активности генномодифицированного продукта. *Журнал проблемы биологии и медицины*, (1), 93.

18. Sobirova, D. R., Nuraliev, N. A., Nosirova, A. R., & Ginatullina, E. N. (2017). Study of the effect of a genetically modified product on mammalian reproduction in experiments on laboratory animals. *Infection, immunity and pharmacology.-Tashkent*, (2), 195-200.

